

Jacq Vogelaar. *De dood als meisje van acht. De Bezige Bij.*

J.F. Vogelaar. *Speelruimte. Vier lezingen over kritiek en essay, lezen en schrijven. Perdu*

Het literaire bedrijf heeft tegenwoordig veel van een slijtageslag. Wie niet geregeld met een nieuw boek komt, loopt groot gevaar te worden vergeten, ongeacht het ooit behaalde succes. Omgekeerd is ook waar: wie nooit een duidelijk succes boekt, maar wél blijft schrijven en publiceren, kan zichzelf alleen al hiermee voor de vergetelheid behoeden. Een goed voorbeeld van het laatste is Jacq Firmin Vogelaar, zo ongeveer de laatste vertegenwoordiger in de Nederlandse literatuur van wat bijna vijftien jaar geleden in een onbezonnen ogenblik het „ander proza" werd gedoopt.

Het „ander proza" strandde in onleesbaarheid en isolement. Maar Vogelaar heeft zich daar op de een of andere manier nooit veel van aangetrokken en bleef boek na boek publiceren. Ook heeft hij het nooit opgegeven om in essays, recensies en lezingen zijn radicale en weinig populaire denkbeelden over kunst en literatuur te verdedigen. Met als gevolg dat hij nog altijd meedoet en, mede dank zij een drastisch verminderde politieke radicaliteit, tegenwoordig wellicht meer lezers bereikt dan ooit tevoren.

Vogelaars meest recente poging zijn literaire avontuur uit te leggen is *Speelruimte*, een bundel met vier lezingen over „kritiek en essay, lezen en schrijven", waarvan er drie werden uitgesproken in het kader van zijn optreden (in het voorjaar van 1991) als gastcriticus van de Groningse Letterenfaculteit. Eerder deze maand verscheen een nieuwe roman met de intrigerende titel *De dood als meisje van acht*. Het loont de moeite *beide* publicaties te lezen, want - zoals altijd bij Vogelaar, die geen principieel onderscheid wenst te maken tussen zijn romans en zijn essayistische werk - ze verhelderen elkaar. In dit geval zelfs heel direct, aangezien Vogelaar in een van de lezingen zijn roman expliciet ter sprake brengt.

Vogelaar legt in de bewuste lezing een verband met een vroegere roman, *Vijand gevraagd*, uit 1967. Volgens de ondertitel was dit een „boerenroman"; het nieuwe boek heeft op het eerste gezicht veel van een streekroman en Vogelaar bekent opnieuw dezelfde locatie te hebben gebruikt. Er zijn meer connecties met vroeger werk. Zo staat op de laatste bladzijde dat de roman zou zijn geschreven met medewerking van Koba Swart. Dat vestigt de aandacht op *Nora, een val*, de roman die Vogelaar in 1984 onder pseudoniem (een tweede, want ook „Vogelaar" is niet de echte naam van de auteur) publiceerde. Van dit boek werd de hoofdpersoon geleend.

Toch hoeft niemand bang te zijn voor een herhalingsoefening. *De dood als meisje van acht* lijkt in niets op de beide eerdere romans. Zelfs de hoofdpersoon, Nora, is nagenoeg onherkenbaar geworden. In de naar haar vernoemde roman is zij een enigszins verknipte advocate die zich verslingert aan een man die in alles haar tegendeel is; in het nieuwe boek zou zij dezelfde persoon kunnen zijn, maar ditmaal komen we alleen iets over haar jeugd te weten. Vrijwel de hele roman wordt verteld vanuit het perspectief van een achtjarig kind, zij 't wel (zoals Vogelaar in zijn lezing benadrukt) met de woorden waarover alleen een volwassene de beschikking kan hebben.

Voor zijn doen heeft Vogelaar een buitengewoon toegankelijk boek geschreven. Er is een verhaal dat zonder veel moeite kan worden gevolgd en er is een thema, dat je zou kunnen omschrijven als de haat van angstige, bekrompen dorpelingen tegen alles wat hun vreemd is; een haat die zich ten slotte ontploft in een explosie van geweld. Is *De dood als meisje van acht* dus een roman over geweld en xenofobie, een thema dat enige actualiteitswaarde onmogelijk kan worden ontzegd?

Zo simpel liggen de zaken nu ook weer niet. Uit de lezingen in *Speelruimte* kan men opmaken dat Vogelaar er niet van houdt als zijn boeken worden gereduceerd tot hun onderwerp, tot „waar het over gaat”. In het verleden was dat gevaar eerlijk gezegd nooit erg groot, want meestal viel zelfs met de beste wil van de wereld niet te achterhalen waar zijn boeken over „gingen”. In de nieuwe roman is dat anders, maar wie alleen op het genoemde thema let, ziet veel over het hoofd en mist - als ik de auteur mag geloven - het belangrijkste.

Vogelaar heeft, zelfs in zijn meest radicale periode, nooit zoiets als *Tendenz-*literatuur geschreven. In *Speelruimte* citeert hij een stelling, indertijd toegevoegd aan *Vijand gevraagd*, waarin hij de directe invloed van de literatuur op de maatschappelijke werkelijkheid een „illusie” noemt. Als er iets te veranderen valt, dan alleen de „manier van kijken”. Het hoogste wat er voor de literatuur in zit, is een „revolusie van oog en oor”.

Van „revolusie” (al of niet anders gespeld) zal Vogelaar vandaag waarschijnlijk niet meer spreken, maar de globale strekking van de stelling zegt hij nog altijd te onderschrijven. Ook nu nog is het hem te doen om de andere manier van kijken, die in het literaire spel aan bod komt. Tegenover spel staat niet „ernst”, maar „werkelijkheid”, betoogt hij in een andere lezing. En dat is de inzet van de literatuur: een geslaagd literair werk laat zien dat wat doorgaans de werkelijkheid wordt genoemd niet de enig mogelijke werkelijkheid is. De „utopische” dimensie die Vogelaar in navolging van Musils „mogelijkheidszin” wil openhouden, komt er op neer dat de literatuur bewijst dat „het ook anders kan”.

Dit is het waar alles om draait. Daarom gaat het in *De dood als meisje van acht* niet in de eerste plaats om het thema of het verhaal, maar om iets dat je misschien nog het beste kunt omschrijven als: de ervaring van de mogelijkheid van het andere, die de schrijver tijdens het schrijven in de greep heeft gehad en die de „actieve” of „medeplichtige” lezer (zoals Vogelaar ook de criticus het liefste ziet) tijdens het lezen deelachtig kan worden.

Dat riekt bijna naar mystiek, maar in de roman zelf kan heel goed worden aangewezen waardoor die bijzondere ervaring wordt opgewekt. Iets van mystiek heeft het trouwens wel, vooral als je ziet dat het Vogelaar zowel bij het lezen als bij het schrijven met name gaat om „wat zich achter of beter in of tussen de geschreven woorden verbergt”.

Om te achterhalen wàt precies, moet echter eerst iets over die woorden worden gezegd. In de roman zijn ze afkomstig van Nora, een 44-jarige vrouw, die na de dood van haar moeder terugkeert naar het zuidelijke grensdorp Moortgat. Daar was haar moeder in 1944 met twee kinderen gearriveerd, en daar was zij korte tijd later geboren. Over de vader wordt het hele boek door geheimzinnig gedaan, maar

zijn afwezigheid is ongetwijfeld een van de oorzaken die Nora zo'n ongemakkelijke positie in de wereld doen innemen. Zij woont in bij de koster en diens familie, waar haar moeder als dienstmeid optreedt, iets waarvoor Nora zich doodschaamt. (Om aan haar distantie en zelfs verachting geen twijfel te laten bestaan duidt zij haar stevast aan als „de moeder”).

De roman beschrijft Nora's herinneringen, inclusief alle wensdromen en fantasieën, die zich in het bijzonder richten op Mona, een moddervette vrouw die vlak vóór Nora's geboorte in het dorp is neergestreken. Zij is de vreemdeling op wie de gewelddadige toorn van de dorpingen uiteindelijk zal neerdalen; voor Nora is zij de belichaming van haar diepste verlangens. In de eerste plaats is dat: ontsnappen aan Moortgat met zijn menselijke en dierlijke „varkens”. Mona daarentegen is een „engel” en een „vlinder”, die in Nora's overspannen verbeelding daadwerkelijk ten hemel stijgt nadat de dorpingen zich aan haar hebben vergrepen.

De schoolkinderen die eerder „Nora ziet ze vliegen” op het bord hebben geschreven, krijgen dus gelijk. Maar profiteren doet Nora er niet van. Integendeel, het geweld dat in Moortgat losbarst rekent zij zichzelf aan; zij is het die - in eigen ogen - dood en verderf om zich heen zaait. Niet alleen in het huis van de koster, waar zij uitbundig wraak neemt op varkens, grootmoeder en voedselvoorraad; ook de dood van Mona neemt zij zichzelf kwalijk. Tot Mona's natuurlijke „onschuld” is zij niet in staat gebleken, zij heeft haar „kans” gemist. Het geweld dat de wereld van Moortgat beheerst, zit ook in haar en haar val op de laatste bladzijde van het boek in de „modder”, bevestigt dat zij zich nooit echt van de „varkens” heeft weten los te maken.

Zij is er alleen wél dicht bij in de buurt geweest en dat is in de manier waarop zij haar herinneringen vertelt te merken. Dáár moet dan ook de ervaring van het „andere” worden gezocht die de roman mogelijk maakt. Niet in het verhaal van achterdocht, benepenheid en boerenvetes - dàt vertoont juist nogal stereotiepe trekken. Evenmin in de op zichzelf weinig verrassende thematiek of in de rijkelijk aanwezige symboliek, die de roman af en toe naar het allegorische doet neigen. Wat *De dood als meisje van acht* bijzonder maakt is de verbale overvloed waarmee dit alles over de lezer wordt uitgestort. Een rijkdom aan beelden en metaforen, aaneengeregen in vaak lange, over de bladzijde slingerende zinnen die hun begrenzing door thematiek, verhaal en symboliek voortdurend lijken te ontkennen.

In *Speelruimte* schrijft Vogelaar dat het hem in dit boek vooral om die „kronkelzinnen” is gegaan. Als lezer kan ik alleen maar zeggen dat zij ook voor mijn leesplezier hebben gezorgd, dat op deze manier rechtstreeks beantwoordt aan het zichtbare schrijfplezier van de auteur. Dat maakt tegelijk duidelijk welke plaats het verhaal en de thematiek in de roman innemen: zij vormen het gemakkelijk herkenbare contrast dat de ontsnappingspogingen van de taal als zodanig doet uitkomen. Met als aangenaam resultaat dat de lezer niet aan totale verwarring ten prooi valt, zoals in Vogelaars vroegere werk nog wel eens gebeurde; hij wordt hoogstens een beetje onder de voet gelopen door een taal die blijkbaar net zo met de schrijver aan de haal is gegaan.

Is dat voldoende „anders” en „utopisch” om ook buiten de literatuur iets teweeg te brengen, al is het maar een verandering in de „manier van kijken”? Ik zou

het niet weten en uit de lezingen in *Speelruimte* word ik op dit punt niet veel wijzer. In elk geval weet ik wèl dat het voldoende is om voortaan met andere, dat wil zeggen meer dan gewone belangstelling naar Vogelaars volgende boeken uit te zien.

(*de Volkskrant*, 13-9-1991)